

Milan Zelený:

Éra nezaměstnanosti: Krize, nebo transformace?

*Krize skončí, transformace však bude pokračovat.
Nezaměstnanost se ve Spojených státech neodrazí ode dna.
Ekonomika je organizmus, nikoli stroj.*

Události, které spouští katarzi *krize*, bývají často zároveň i kamínkem, jež uvolní lavinu kvalitativní *transformace* ekonomiky, podnikání a společnosti jako celku. Zatímco krize je cyklická recese či zpomalení v rámci téhož paradigmatu – většina aktivit se po jejím skončení vrátí do původních kolejí – transformace je paradigmatická změna samotných standardů podnikání. Jakmile je uvedena do pohybu, staré metody jsou navždy opuštěny a ekonomika najede na zcela nové koleje nových kritérií a kvality, z nichž není cesty zpět. Ze směřování krize a transformace v jeden fenomén či „ideový balík“ pak pramení nepochopení, nekonzistence a nejistota v posuzování hledaných „řešení“.

Řada změn na trhu je pochopitelně cyklická, některé jsou však evoluční, jednosměrné, tedy transformační.

Neschopnost oddělit krizi od transformace je ústřední příčinou toho, proč staré nástroje nefungují, proč se staří blázni veřejně znemožňují, proč nové nástroje ještě nejsou na světě a noví blázni (kterých je v takové situaci potřeba nejvíce) ještě nejsou dostatečně známí či vlivní, aby se mohli veřejně znemožňovat. Zkrátka a dobře – se zaměstnaností jsme v pěkné bryndě, aniž si to uvědomujeme. Zapomněli jsme na teorii vědeckých transformací Thomase Kuhna, na Schumpeterovu „kreativní destrukci“ a na osvícenou, nemechanistickou *mikroekonomii* von Hayeka, Morgensterna či von Misesa. Žádný z těchto myslitelů nám neposkytuje odpovědi, ale cenná vodítka k pochopení současné a současně nepříjemné situace.

Jedním z příkladů paradigmatické transformace je posun od geocentrického k heliocentrickému svět názoru. V rámci obou systémů myšlení může docházet ke krizím, cyklickým selháním starých nástrojů a metod, a ke vzniku nástrojů nových. Došlo však pouze k jediné transformaci, na níž nebylo nic cyklického a které se vzepřel celý tehdejší mocenský komplex (establishment). Vzpomeňte jen na osudy paradigmatických rebelů, Galileo Galileia či Giordano Bruna.

Zatímco krize jsou cyklické korekce a procesy přizpůsobení, transformace jsou evoluční anebo i revoluční skoky do nových a dosud neprozkoumaných oblastí existence.

A právě tam lze nalézt nová pracovní místa...

Sféra zaměstnanosti, zejména ve Spojených státech, jasně poukazuje na transformační aspekty současné globální krize. Tato krize je těsně propletena s transformací, a proto vykazuje netypickou dynamiku a předkládá nové výzvy jak konvenčnímu ekonomickému myšlení, tak podnikatelské staroopraxi.

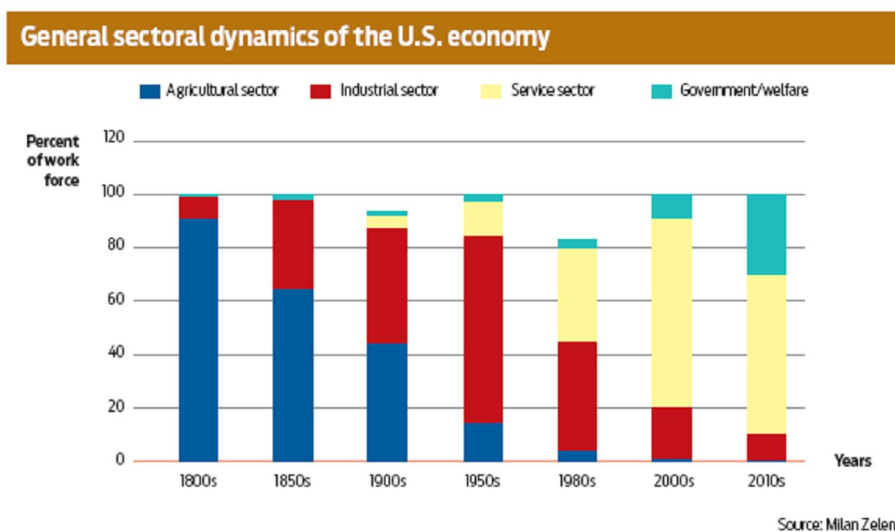
Pravda se občas vynoří z neinformovaných a nepoučených kruhů, z nových a pronikavých pohledů, zatímco v pečlivě vykonstruovaných, leč přežitých a vyčerpaných argumentech již nebývá k nalezení. Obamova administrativa nastoupila do úřadu se slibem „tvorby“ nových pracovních míst. Po inauguraci tento slib poopravili na „vytváření a zachraňování“ pracovních míst. Po čase ustoupili k „zachraňování a vytváření“. Nakonec se Obamův slib evolučně vyvinul v dnešní „zachraňování“ důležitých míst, což znamená, že vláda „urputně bojuje“ za všechny, kdo ještě pracovní místa mají. Bohužel přitom vláda zkresluje, manipuluje a přibarvuje fakta.

Takové mlčení a politikaření ovšem není bez důvodu. Nevíme, kde nová místa jsou, ale pamatujeme si,

kde jsem hledávali ta stará. A tak vláda vyrukovala s dokonalou tautologií: která že místa jsme zachránili? Inu ta, která nám ještě zůstávají. Tautologie se nikdy nemylí – je politikův sen. Taková opatření na záchranu pracovních míst nemohou prostě selhat. Ať už krize skončí jakkoliv, z Washingtonu bude oznámeno, že se tak stalo díky utracení miliard a miliard vypůjčených dolarů. Taktika tautologie zkrátka nemůže neuspět a všichni politici to dobře vědí – až na případy, *kdy krize zároveň obsahuje aspekty transformace*.

Obamova tautologie si v ničem nezadá s pověstnou tautologií Darwinovou: přežijí jen ty druhy, které se nejlépe přizpůsobí. A které jsou ty nejpřizpůsobivější druhy? Zřejmě ty, které dosud přežívají. K Obamově tautologii je velmi dobrý důvod – nikdo netuší *jak* vytvářet nová pracovní místa, nikdo ani neví *kde*. Klíčem k pochopení zaměstnanosti je *sektorová dynamika* americké ekonomiky. Hospodářská odvětví se vyvíjejí (z hlediska zaměstnanosti), i když skrze výkyvy a fluktuace, jedním obecným směrem (po takzvané S-křivce). Procházejí fázemi *vzniku, růstu, stabilizace, kontrakce a exitu*, jako každý sebeorganizovaný živý organizmus. Zcela přirozeně se zajímáme o *procento celkové pracovní síly* zaměstnané v tom či onom sektoru. Dynamika tohoto podílu nabízí vodítko k posouzení, kde se nová pracovní místa nacházejí.

Podíl sektoru na celkové zaměstnanosti se vyvíjí v závislosti na *tempech růstu produktivity* daného sektoru. Zemědělství, jako zdroj zaměstnanosti, zažilo svůj vzestup i pád. Dnes je v americkém zemědělství, nejproduktivnějším sektoru ekonomiky, zaměstnána jen asi polovina procenta pracovní síly. Žádného politika proto ani nenapadne vytvářet místa v zemědělství (proč ne?). Následně nastoupil, kulminoval a ustoupil průmysl. Poté nastoupily a začaly ustupovat služby – to vše v důsledku nepřetržitého růstu produktivity. Následující diagram schematicky zachycuje podstatu sektorové dynamiky:

Na diagramu je znázorněno jak sektory zemědělství, průmyslu a služeb postupně vytvářely a vyčerpávaly potenciály nové zaměstnanosti. Po roce 2000 se začíná stále více prosazovat již poslední, konzumní a neproduktivní „sektor“ státní. Proto je nutná kvalitativní transformace: bujení sektoru existujícího na úkor produktivních sektorů je dlouhodobě neudržitelné.

Tento nový „sektor“, *Stát, sociální služby a nezaměstnanost* (SSN), však nestaví na přidané hodnotě, ale jen na spotřebě financované z daní pracujících občanů. Jelikož je chráněn před tržními silami, tak nepřidává hodnotu, ale spíše již vytvořenou hodnotu degraduje korupcí, rozkrádáním a plýtváním. Lze tedy „vytvářet“ nová pracovní místa v sektoru SSN? Jistěže ano – ale jen uměle, na úkor produktivních sektorů, a tudíž nevyhodně, s minimální přidanou hodnotou a na vlastní riziko. Každý státní sektor je

zatížený korupcí, plýtváním a neprůhledností, státem vybrané peníze patří všem a tudíž nikomu. Umělé vyfukování pracovních bublin není žádný stimul, ale jen dočasná náplast na ošklivá místa. Pokud hořkou pilulku krizové katarze nespolkneme dobrovolně, vrátí nás zpátky do reality až následná hyperinflace.

Čtyři lidské činnosti

Americká ekonomika je dnes z hlediska sektorového vývoje nejpokročilejší ze všech. Vstoupila do stádia – možná jako první na světě – klesajícího podílu zaměstnanosti v sektoru služeb.

Růst produktivity dnes v amerických službách akceleruje, zatímco vytváření pracovních míst či absorpční potenciál dramaticky klesá. Akcelerující růst produktivity je dán globální konkurencí a lidskou touhou po lepší životní úrovni a nelze jej zastavit jen tak, z politické libovůle. V USA zbývají jen tři oblasti, kde ještě vznikají nová pracovní místa – vzdělání, zdravotnictví a stát. První dvě podléhají tržním silám, takže i je v blízké budoucnosti čeká fáze zrychlující se produktivity a klesající zaměstnanosti. Ta třetí, SSN, je před konkurencí pečlivě chráněna, takže může svůj podíl výrazně zvýšit, ale v podstatě nic neprodukuje a je financována zdaněním produkce zaměstnanců produktivních sektorů – takový růst „zaměstnanosti“ je dlouhodobě neudržitelný a společensky sebevražedný.

Pomalou, sotva postřehnutelnou, se těžiště americké ekonomiky přesunulo na sektory SSN s nízkou či nulovou přidanou hodnotou, což vedlo k nižším příjmům a vyšší závislosti na dlužnických bublinách. To je systémový stav, který nezmění žádné narychlo spíchnuté intervence, žádné keynesiánské či monetaristické stimuly (které jsou prostým plýtváním penězi). Dokonce i žádoucí „propíchnutí“ spekulativní, zaměstnanecké nebo dluhové bubliny přestává být politicky korektní. Stát dnes neřeší problémy, stát je problém. Americký rozpočet by dnes nevyrovnalo ani stoprocentní zdanění všech příjmů.

Amerika se tudíž nachází na pokraji kvalitativní transformace a stovky let sektorového vývoje se zastavují. Lidé totiž mohou ekonomicky provozovat pouze čtyři různé činnosti:

1. produkovat potravu
2. vyrábět věci (zboží)
3. poskytovat služby
4. nedělat nic

Americká ekonomika podstatně vytěžila (z hlediska zaměstnanosti) všechny tři produktivní sektory. Žádný zbrusu nový sektor již na obzoru nečeká. Je konec. Nadchází kvalitativní transformace. Ostatní ekonomiky mají ještě nějaký čas k dobru, některé ještě nejsou ani industrializované, jiné teprve čeká expanze služeb. Americká ekonomika je však „dospělá“ a tudíž předzvěští věci příštích: vzorem, který ostatní mohou následovat, či odmítnout, ale jen stěží ignorovat. Poprvé v historii dosáhla jedna z ekonomik vyčerpání starého modelu či paradigmatu; nyní tápe a hledá nové způsoby organizace podnikání, hospodářství a společnosti.

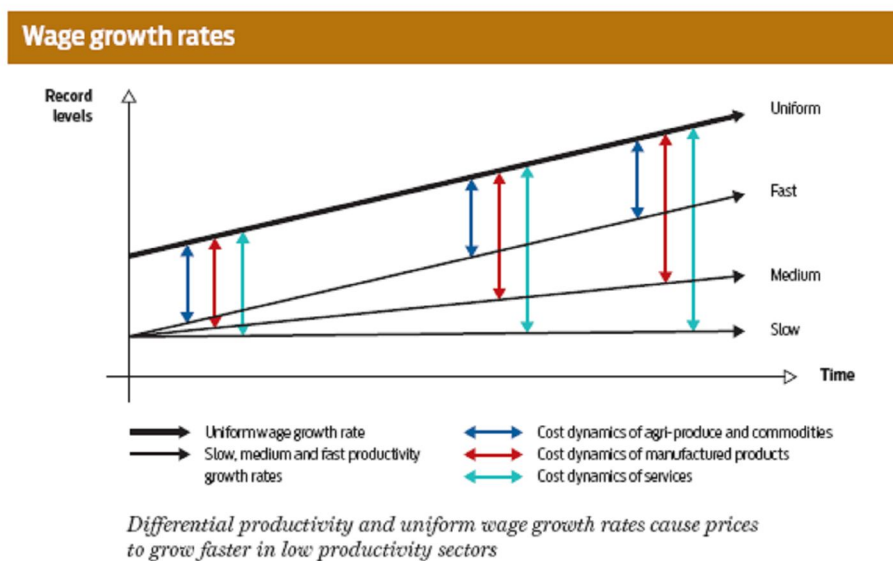
Samoobslužnost a soběstačnost

Je čím dál zřejmější, že americkým ekonomům a politickým činitelům ujel vlak - nejen ten krizový, ale hlavně ten transformační. V tom druhém případě jde o vážnější pochybení. Je jasné, že stát v nastávajícím procesu transformace nemůže být příliš k užítku. Jím zaměstnaní politici a ekonomové byli vychováni a vzděláni ve starém paradigmatu a s tím novým nejsou kompatibilní. Proto i v internetovém věku stále hovoří mechanistickým jazykem různých „pák“, „akceleratorů“, „multiplikátorů“ a „kladkostrojů“. Bude trvat velmi dlouho, než vůbec připustí, že nějaká transformace probíhá. Lze říci, že se – jako novodobá církev – svého „geocentrického“ pohledu nevzdají bez tvrdohlavého odporu. Jediná náповěda k novému paradigmatu je skryta v sebeorganizaci samotné tržní ekonomiky.

Jelikož již nevznikne žádný nový produktivní sektor, ekonomika sama se snaží nalézt novou rovnováhu prostřednictvím modelů *samoobslužnosti* (self-service) a *soběstačnosti* (self-reliance). Výrobci a poskytovatelé outsourcují (externalizují) svou produkci a služby zákazníkům. *Outsourcing zákazníkům* je přirozeným a nezbytným sebeorganizačním procesem, který zahrnuje disintermediaci (vylovení mezičlánků), integraci spotřebitelů do procesu, a masovou kustomizaci individuálních potřeb zákazníků. To vše pohání motor globální produktivity, která se nachází na pokraji transformace. Namísto informační společnosti jsme vstoupili do věku znalostní společnosti. Namísto společnosti služeb míříme do životního stylu založeném na samoobslužnosti. Posun k samoobslužnosti je součástí přirozené a spontánní evoluce lidských a ekonomických systémů. Jak k ní došlo?

V důsledku temp růstu produktivity musí každý sektor – z hlediska své zaměstnanecké kapacity – vzniknout, expandovat, udržet se, stagnovat, poklesnout a nakonec zaniknout. Sektory s vysokým růstem produktivity vznikají a zanikají jako první, sektory s nízkým růstem produktivity (jako služby) dokončují svůj životní cyklus až dnes. *Různá* tempa růstu produktivity v různých sektorech jsou provázány prakticky *uniformními* tempy růstu platů a mezd napříč všemi sektory, jak si to žádají tržní síly.

Proto je zboží pocházející ze sektorů s vysokou produktivitou (potravin, spotřební zboží) relativně čím dál levnější a zboží ze sektorů s nízkou produktivitou (zdravotnictví, vzdělání, pojišťovnictví) relativně stále dražší, jak ukazuje tento graf:

V některých zemích třetího světa tomu je stále ještě naopak (v důsledku převládající fáze sektorové evoluce): potraviny a spotřební zboží jsou nejdražší, zatímco služby relativně levné. V rozvojových zemích však kuřata, chléb, počítače a automobily neustále zlevňují, zatímco pojištění a výdaje na zdravotnictví a vzdělání rok od roku dramaticky stoupají, aniž by se nutně zvyšovala jejich kvalita, produktivita či dostupnost.

Racionální ekonomické subjekty mají sklon *nahrázovat* relativně dražší a pracovně náročnější služby relativně levnějším a kapitálově náročnějším zbožím. Spotřebitelé dávají přednost zboží před službami, kdykoli je to možné a ekonomické. Proto pozorujeme nástup automatických přepážek namísto bankovních úředníků, samoobslužných čerpacích stanic namísto těch s plnou obsluhou, proto lidé řídí sami, místo aby si najímali řidiče, kupují si domácí těhotenské testy, místo aby chodili na prohlídku do nemocnice, proto vidíme v obchodech stále více samoobslužných pokladen, namísto pokladních a proto dnes většina lidí

používá osobní počítače namísto centrálních mainframů. Jinými slovy, samoobslužné a soběstačné aktivity ve stále větší míře nahrazují tradiční služby poskytované jinou osobou. Vyspělé ekonomiky vstupují do éry samoobslužnosti a soběstačnosti.

Práce doma

Domácnosti se tak znovu stávají primárními investičními a výrobními jednotkami. Jednou z nejrychleji rostoucích oblastí v rozvinutých ekonomikách, zejména v USA, je „práce doma“. To znamená podnikání na volné noze, podnikání na částečný úvazek, práce po skončení pracovní doby, práce mimo kancelář, samoobsluha a soběstačnost. Tito lidé využívají domácí kancelář (home office), kontaktní sítě známých a sousedů, virtuální kancelář, osobní počítače, modemy, faxy, mobilní telefonní linky a podobné technologie.

Práce doma je z hlediska zaměstnanosti nejslibnějším modelem, který navádí soběstačnou populaci směrem k produktivnějším samoobslužným činnostem, snižuje náklady na energii, životní prostředí a dopravu a zmírňuje dopravní zácpy a stres, tedy prvky zděděné ze století továrních komínů. Osobní i podnikové telekomunikační systémy jsou evidentně slibnou alternativou k tradičním „kolejím, silnicím a mostům“.

Moderní výroba stojí primárně na zpracování informací, nikoli na převážení zboží, osob a strojů napříč geografii velkých vzdáleností. Je mnohem efektivnější „převézt“ informaci, a zboží i služby pak produkovat a poskytovat lokálně. Informace a znalosti cestují bez zábran po elektronických autostrádách, skrze telekomunikační sítě a přes internet. Lidé pracující doma jsou pány svého času, mohou se postarat o děti a investovat do domácích technologií. Nemusejí vydávat vysoké částky za benzin, pojištění a dětskou péči či plýtvat cenným časem při dojíždění. Zdá se, že americká ekonomika dnes slouží jako experimentální laboratoř pro celou řadu nových forem práce i zábavy, od práce doma přes podnikání na volné noze po práci prostřednictvím virtuálních kancelářů.

Ekonomika je organizmus, nikoli stroj

Jaké je tedy nové paradigma post-transformační ekonomiky?

Tradiční pohled se dívá na ekonomiku jako na stroj: *vstup* → *zpracování* → *výstup*. U strojů funguje předem daný a stabilní proces – vstup A je vždy následován výstupem B. Co kdyby byl tentýž vstup A následován výstupem B, a pak třeba C či D nebo dokonce X? Na takovém principu by nemohl efektivně fungovat žádný stroj. Přesně tak se ale chovají živé organizmy. Pokud nakopnete psa (vstup A), uteče s kňučením do kouta (výstup B). Pokud téhož psa nakopnete příští den (A), zůstane stát, vyčnívají zuby a zavrčí (C). A když ho nakopnete ještě jednou, může vás už bez dalších cavyků pokousat (D). Důvodem tohoto chování je adaptace, přizpůsobení, rekaliibrace a pud sebezáchovy, typické prvky živých organizmů.

A tak se chovají i ekonomiky. Ekonomické subjekty se na nové podmínky adaptují, rekalibrují, přizpůsobují se jim. I oni chtějí přežít. Snížíte-li úrokové sazby, začnou banky poskytovat úvěry a lidé si je brát. Pokud je snížíte znovu, pojmou lidé podezření a spousta z nich si přestane půjčovat, protože již nebude věřit svým investicím. A pokud je snížíte ještě jednou, řekněme na nulu, lidé si přestanou půjčovat a banky přestanou poskytovat úvěry, protože takovým investicím nebude důvěřovat nikdo. Proto jsou státní zásahy do tržních mechanismů tak umrtvující – politici se dívají na ekonomiku jako na bezduchý stroj, přestože ta se chová jako živý organizmus. Jejich paradigmatické omyly pak ve stále větší míře vytvářejí a zhoršují ekonomické i společenské krize. To však není nikterak překvapivé, neboť lidé jsou živé bytosti a ne stroje, bez ohledu na politické cíle či makroekonomické teorie, axiomy a multiplikátory.

Člověk může nastartovat spalovací motor u automobilu, ekonomiku však „nakopnout“ nelze. Nadcházející

transformace bude vskutku společensko-ekonomickou tektonikou, ještě silnější než byl posun od geocentrického k heliocentrickému světónázoru před mnoha staletími. Přiměje nás to k uvědomění, že ekonomické a společenské systémy jsou autopoietické (sebeprodukující) organizmy, a nikoli deterministické mechanismy či důmyslné přístroje. Budeme nuceni přijmout za své, že vhodné nástroje k ekonomickému zkoumání poskytuje biologie, psychologie a svět emocí, nikoli fyzika či strojírenství. Matematický a diferenciální počet budeme muset nahradit strategickými scénáři a jejich počítačovými simulacemi. Budeme více spoléhat na moudrost organismů než na moudrost státních institucí. Budeme muset vypracovat nové teorie, napsat nové učebnice a zakládat nové univerzity. Budeme muset opustit makroekonomii agregátních veličin a vydat se cestou mikroekonomických motivů a konání. Středobodem ekonomického zkoumání se opět stane člověk a jeho chování, lidské rozhodování a jednání.

Milan Zelený je Profesor systémů řízení na Fordham University, Graduate School of Business, v New Yorku. (Také Profesor podnikové ekonomiky a managementu v rámci CAEV na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně). Předložené argumenty jsou odvozeny z knihy *Human Systems Management: Integrating Knowledge, Management and Systems*, World Scientific, 2005 (2008).

Zdroj: Zeleny, M., The economy is an organism, not a machine, *Czech Business Weekly*, no. 35, August 28, 2009, 28-30. Autorizovaný překlad: Ing. Aleš Drobek.